

SZALAI ANNA

ELSÜLLYEDT KÖZÖSSÉGEK KRÓNIKÁSA, UJVÁRI PÉTER
Pályavázlat*

Ujvári Péter neve a *(Magyar) Zsidó lexikon* szerkesztőjeként máig megtalálható a zsidó témájú tanulmányok, kötetek bibliográfiájában. Megtaláljuk az *Új magyar irodalmi lexikon*ban is, de szépirodalmi művei feledésbe merültek, írói munkásságával alig, újságírópályájával szinte egyáltalán nem foglalkozik az irodalom- és sajtótörténet.¹ Regényei nehezen hozzáférhetőek, a kiadások egy része hiányzik a könyvtárakban, nincs könyv alakban megjelent műveinek pontos jegyzéke, a róluk szóló kritikák sincsenek összegyűjtve. Több könyvét lefordították németre, műveinek angol és jiddis fordítása is volt, de hiányosak a bibliográfiai adatok. Megszámlálhatatlan novellája, tárcája, rövidebb-hosszabb elbeszélése jelent meg zsidó és nem zsidó újságok, folyóiratok hasábjain, a sajtóorgánumoknak azonban sok esetben csak egy-egy száma maradt meg, a fölkelhető évfolyamok pedig hiányosak. Néhány folytatásban közölt Ujvári-írásnak emiatt csak részleteit olvashatjuk. Hagyatékában több kész vagy befejezetlen kiadatlan mű maradt, újabb kiadásokra nem került sor.²

Ujvári teljes írói pályáját a hozzáférhető források alapján nem lehet hiánytalanul fölrajzolni, de egy pályavázlat is áttekintést nyújthat az elfeledett író életművéről és életének legfontosabb fordulóiról. Ujvárit pályatársai a magyar nyelvű zsidó irodalom kiemelkedő alakjának tartották, a korabeli elismerések ellenére a hányatott sorsú, beteges író mégsem vívta ki az őt megillető helyet, ennek okát kortársai többször érintették. Ujvári Péter sorsának fölidézése nemcsak egy elfeledett, gazdag életmű föléléstése miatt fontos, hanem azért is, mert története a magyarországi zsidóság szervezeti szétszakadásából fakadó belső feszültségekre is rámutat, ugyanakkor érinti a máig sem csendesedő kérdést: mit jelöl a *zsidó* kategória a magyar irodalomtörténetben.

* A zsidó család, mindennapi élet és ünnepek magyar irodalmi ábrázolását elemző kutatómunkám a The Israel Science Foundation (grant no. 772) támogatásával készül. – A könyvtári asszisztensi munkát Kónya Juditnak köszönöm.

¹ Az utóbbi évtizedekben Ujváriról megjelent dolgozatok: SCHEIBER Sándor, *A zsidó folklór Ujvári Péter írásaiban* = SCH. S., *Folklór és tárgytörténet*, III, Bp., Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1984, 238–294; SÁRDI Dóra, *A magyar zsidó irodalom*, Szombat, 2001. április, 23–29; PÉTER László, *Ujvári Péter ébresztése* = P. L., *Kívül a körtőlésen*, Szeged, Tiszatáj Alapítvány, 2001, 71–72.

² 1945 után megjelent UJVÁRI Péter, *By Candlelight*, ford. Andrew HANDLER, Associated University Presses, Inc., 1977; U. P., *A mennyország fuvarosa* = „Minden hiábavalóság...”: *Novellaantológia száz év zsidó prózájából (1848–1948)*, szerk. KÖBÁNYAI János, Bp., Múlt és Jövő Kiadó, 1999, 139–143.

A 20. század első évtizedeiben a zsidóság körében kialakult különböző áramlatokhoz csatlakozó író-újságíró szellemi kör tagjainak elvi vagy személyeskedő ellentétei is hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar irodalomból korábban hiányzó témakör, az észak-, északkelet-magyarországi vidéki kis zsidó közösségek belső életének és környezetükkel való kapcsolatának különleges érzékenységgel, hitelességgel, szeretettel és humorral ábrázolt világa nem vált a magyar irodalom közkincsévé. Ujvári belülről ismeri ennek a világnak minden apró mozzanatát, a hagyománnyal, hőseihez hasonlóan, bensőséges kapcsolata van, az érzelmi kötődéshez gazdag ismeretanyag, széleskörű tudás társul. Ennek a világnak a megjelenése a magyar irodalomban, más, a közösség szellemi életéhez kapcsolódó kérdésekhez hasonlóan, megosztotta a zsidó írók, kritikusok, lapszerkesztők körét. Az Ujvári-művek értékelése szembeállítja a beolvadást, a gazdanemzethez való hasonulást hirdető asszimilációsokat a zsidó népi-faji jellegzetességet őrző, a származást öntudatosan vállaló, a nemzeti újjáéledést sürgető cionistákkal, azok pedig, akik büszkén vallják, hogy életművükben és magánéletükben semmi jelentősége sincs zsidó eredetüknek, észrevétlenül elhaladnak a magyar irodalom új színfoltja mellett. Az elkülönülés természetesen nem válik el ilyen élesen. Ujvári írásai a különböző áramlatokat képviselő sajtóorgánumban jelennek meg, a róla szóló cikkek, vagy a műveit fogadó hallgatás is ezekhez a fórumokhoz fűződik. A nem zsidó sajtó, kívülről szemlélve vagy érzékelve a zsidó szellemi élet különböző színezetű köreinek belső ellentéteit és nem egyszer élesen megfogalmazott, egymást támadó-vádoló megnyilatkozásait, rokonszenvennel vagy fanyalogva, de jegyzi Ujvárit és műveit.

Az Ujvári-írások különleges értéke a cselekménybe szőtt gazdag folklorisztikus anyag és a hősök nyelvhasználatának megőrkítése. A szövegbe beépülnek a héber-jiddis kifejezések, szövegrészek, a szavak írásmódja a kiejtést, olykor ugyanannak a szónak több kiejtési változatát tükrözi, egy a vidék közösségével együtt elsüllyedt élő nyelv hangzását rögzíti.

Életrajza³ néhány bizonytalan vagy hiányos adat ellenére csaknem teljes. Egyetlen önvallomása van csak, melyben személyes élményeket elevenít föl, mely utal írásai önéletrajzi hátterére.⁴ Ezt az írását fiainak, Ujvári Lászlónak és Imrének,⁵ apjuk halála után megjelent írásai egészítik ki személyes-családi élményekkel.

*

³ (Magyar) Zsidó lexikon, szerk. UJVÁRI Péter, Bp., A (Magyar) Zsidó Lexikon kiadása, 1929; PETERDI Andor, *Ujvári Péter emlékezete: Felolvastatott az IMIT 1931. február 25-i ülésén*, IMIT Évkönyv, 1931, 71–82; UJVÁRI László és Imre, *Ujvári Péter = U. P., A mécs mellett*, Bp., Ujvári Péter Művei Kiadóbizottsága, é. n. [1931. november], 5–38; GULYÁS Pál, MTAK cédulatár, <http://gulyaspal.mtak.hu>; *Magyar életrajzi lexikon*, főszerk. KENYERES Ágnes, Bp., Akadémiai Kiadó, 1969; Andrew HANDLER, *Introduction: Péter Ujvári (Pinchas Judah Groszmann) = i. m.*, 1977, 7–24; *Új magyar irodalmi lexikon*, főszerk. PÉTER László, Bp., Akadémiai Kiadó, 1994; CD-ROM, 2000.

⁴ U. P., *Napok és esztendők*, Új Kelet, 1922. május 20., 5–6; *Múlt és Jövő*, 1930. október, 348–350; az írás első része: *Világjáró*, 1936. december, 13–15.

⁵ Ujvári László (1900–1940); Ujvári Imre (1902–1962).

Ujvári Péter 1869. április 24-én született Tolcsván, Groszmann Pinhász Juda (Pinchesz Jüde) néven. Apja, Grossmann Vilmos (Benjamin Zeev Wolf), az érsekújvári új ortodox hitközség első rabbija 1870-től haláláig, 1882-ig. *Jesiva bocherként*,⁶ franciául kezd tanulni, a francia nyelv elvezeti a felvilágosodáshoz, de nem távolítja el a Talmudtól. Pozsonyban gazdag zsidó családok gyerekei mellett házitanító, befejezi tanulmányait, és rabbi lesz. Tizenkét gyermeke közül lányai rabbik, kántorok, tanítók feleségei, Ujvári egyetlen bátyja, apjához hasonlóan, talmudista bölcs. Ujvári anyja, Ettinger Róza terebélyes családfája Karl Marxig, Salamon Ettinger német íróig és olaszországi kiválóságokig terjed. Mindkét ág négy-öt korábbi generációja már Magyarországon élt.

Ujvári tizenkét éves korától Nagysurányban folytatja a hagyományos tanulmányokat. Apja pályakezdéséhez hasonlóan világi tanulmányok iránt érdeklődik, el kell hagynia a *jesivát*, Zemplén és Hajdú megyében jómódú zsidó családoknál házitanító. Németül kezd verseket írni, de húszéves korában már magyarul ír, nevét Péterre változtatja.

Újságírópályája Szegeden kezdődik, 1889-től a Szegedi Híradó munkatársa, majd helyettes szerkesztője, a Magyarországi Vidéki Hírlapírók Országos Szervezete megalapítója. Munkatársai az Érsekújváron töltött gyermekkor miatt kezdik Ujvárinak szólítani, így változtat nevet. 1899 augusztusában köt házasságot Frank Sámuel kiskunfélegyházi kereskedő húszéves lányával, Jankával. A hozományból megalapítja a Magyar Szó című, első irodalmi lapját, és a Szeged és Vidéke felelős szerkesztője lesz. 1905-ben jelennek meg kötetben a Pesti Hírlapban közölt írásai, *Legendák és krónikák*. Az újságírók szociális helyzetének javítására megszervezi a Vidéki Hírlapírók Országos Szervezetét, melynek ügyvezető igazgatója.

Budapesten folytatja újságírópályáját, 1907-től a Magyar Hírlap és a Budapest vezércikkírója, az Egyenlőség munkatársa. Ezekben és további lapokban közli cikkeit, tárcáit, novelláit és regényeit. 1910-ben jelenik meg szerkesztésében a Szombat, az első, és Ujvári betegsége miatt rövid életű zsidó illusztrált hetilap. Az első világháború éveiben a cenzúra rendszeresen törli cikkeit, a Budapesti Újságírók Egyesülete ügyvezető titkáraként sikeresen harcol az újságírók kedvező munkabéréért. A forradalmak alatt az Országos Hírlaptudósító felelős szerkesztője, az Országos Ismeretterjesztő Bizottság irodalmi osztályának vezetője, a Marx-fordítások főszerkesztője, a Kis Újság főszerkesztője.

1919 augusztusa után még vezeti az újságíró egyesületet, de hamarosan elhagyja Magyarországot, 1920 augusztusától hónapokig Bécsben él, majd több újságíróvárossal együtt a kolozsvári Új Kelet munkatársa lesz. Az erdélyi lap vezércikkeit írja, karcolatai, elbeszélései is ott jelennek meg. Az erdélyi újságírók nyugdíjintézetének elnöke.

1923-ban visszatér Érsekújvárra, megindítja a Szombat, később a Judea és Új Judea című folyóiratot,⁷ A Reggel című pozsonyi napilap irodalmi szerkesztője, a szlovenszkói magyar újságíró szervezet dísztagja, majd elnöke.

⁶ Talmud-iskola növendéke.

⁷ Szombat, Zsidó hetilap, főszerk. UJVÁRI Péter, Nové Zámky (Érsekújvár), 1923. március 31–1924 [?]; Judea, Zsidó hetilap, Politikai, irodalmi, művészeti és közgazdasági hetilap, főszerk. UJVÁRI Péter, Bratislava, 1925. március 7–május 19.; Új Judea, szerk. UJVÁRI Péter, Košice-Kassa, 1925–1926.

1926-tól Budapesten az Országos Egyetértés főszerkesztője, majd főmunkatársa, hamarosan a *(Magyar) Zsidó Lexikon* szerkesztése köti le, megjelenése után egy újabb lexikon (az első világháború zsidó hősi halottai) szerkesztésébe fog. Egészségi állapota romlik, 1931. január 16-án a budapesti zsidó kórházban halt meg.

*

A regényíró Ujvári az *Az új keresztény* könyv alakban való megjelenésekor figyel föl a kritika.⁸ Az Egyenlőség közli Szabolcsi Lajos álnéven írt cikkét,⁹ mely először helyezi el Ujvárit a zsidó irodalomban: a magyarországi zsidók legelső regényéhez hasonlót csak a jiddis-héber irodalom nagyjainál, Perecnél vagy Zangwillnál¹⁰ találunk, de Magyarországon ezek az irodalmi kincsek észrevétlenül jelennek meg. Ujvári, a csöndes, nyugodt, háttérbe kívánczó író negyvenéves lett, mire észrevették. A cikk a helyszínek, helyzetek igaz irodalmi rajzát, a zsidó alakok tipikus vonásainak – humor, érzelmesség, felfelé törekvés, félelem, fájdalom – ábrázolását emeli ki, és kitér a regény nyelvére is. Szabolcsi valószínűnek tartja, hogy Ujvárit a jiddisül („zsargon nyelven”) megírt szövegrészletekért bírálni fogják, holott „így kellett leírnia, mert magyarul nincsenek meg, és mégis le kellett írnia, mert beszélik őket, és nélkülük csonkák az alakok. Ezek a szerencsétlen zsargon betűk teszik a munka levegőjét, ezek adnak életet a félszegül mozgó emberekbe.”

A Budapesti Hírlap¹¹ kritikus a fanyalognak ír az „erős tehetségű” író munkájáról, a művet felekezeti célok szolgálatába állított irányregénynek tartja. Ujvári „azt akarja megmutatni, hogy milyen sanyarú a kikeresztelkedett zsidó helyzete a keresztény társadalomban, s festi ezt nem ügyetlenül, habár kissé rikító színekkel. [...] Ujvári Péter jó író, igaz író, s reméljük, lesz még alkalmunk találkozni vele szimpatikusabb mezőn.”

A Népszava kritikus a társadalmi regényként értékeli a *mesümed*¹² család tragédiájáról szóló történetet; novellisztikus, helyenként lírai részleteket tartalmazó tanulmányának a fajok harcáról, a zsidó és keresztény konzervativizmusról. A regény a magyar irodalomban egészen új, eddig szinte teljesen ismeretlen, jiddisül beszélő regényhősöket választ; kiváló írói készségre vall az objektív miliőrajz, a rideg és visszautasító keresztény tábor, a konzervatív zsidók hibáinak is szeretettel, szatirikus humorral való megrajzolása.¹³

⁸ Eredeti regény az Egyenlőség részére, Egyenlőség, Melléklet, 1908. március 22–október 10.; könyv alakban: Bp., Pesti Lloyd Társulat nyomdája, 1908.

⁹ MÉCS Elek [SZABOLCSI Lajos], *Ujvári Péter*, Egyenlőség, Melléklet, 1909. május 16., 1–2. A kritika végén a regény megjelenéséről szóló hirdetés. – SZABOLCSI Lajos emlékiratában is ír Ujvári Péterről, a magyar zsidóság úttörő jelentőségű írójáról: *Két emberöltő: Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931)*, Bp., MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993, 163.

¹⁰ Jichak Lejb Perec (1851–1915); Israel Zangwill (1864–1926).

¹¹ *Az új keresztény*, Könyvesház, Budapesti Hírlap, 1909. május 20., 30.

¹² Hitehagyott.

¹³ (RM.) [RÉVÉSZ Mikro], *Az új keresztény*, Művészet, irodalom, Népszava, 1909. június 13., 4–5. – Gyulai Pál ezzel a megjegyzéssel adta át a regényt Riedl Frigyesnek: „Na, itt van már megint egy zsidó, aki írni tud.” Idézi UJVÁRI László és Imre, *i. m.*, 19. – Riedl bírálatát nem találtam meg.

Az új keresztény folytatásokban való közlése épp hogy befejeződött, az Egyenlőség máris kezdi közölni *A mécs mellett* című regényt,¹⁴ mely igazi föltűnést csak a húszas években kelt, kritikai visszhangja pedig csak a könyv alakban való posztumusz megjelentés után van. Az Egyenlőség 1911-es jubileumi számában jelenik meg az *Akik a holdat lesik* című „falusi regény”¹⁵ – a kisvárosi zsidó közösség babonákkal terhelt hagyományokhoz ragaszkodó és az újítást kedvelő tagjainak a nézetkülönbségek ellenére egymáshoz csiszolódó életéről –, majd a folyamatosan megjelenő Ujvári-novellák után a következő nagyobb lélegzetű műve, *Az új földesúr*, mely könyv alakban a *Földanyánk lovagjai* címet viseli.¹⁶

Ujvári a földesúrrá lett zsidó főhős válságát kíséri nyomon a regényben. Baum Jónás egy dzsentrí birtokát vásárolja meg kastéllyal együtt, és virágzóvá teszi a gazdaságot, melyet mégis fölálldoz, amikor árvíz fenyegeti a környéket. A döntést, hogy birtoka felé maga törje át a gátat, és ezzel megmentse a falut, a hazához és a földhöz való kötődését és jogát feszegető, önmagának föltett kérdések sorozata előzi meg.

„A zsidó lehet földönfutó, a zsidó nem nézhet ki magának egy darab földet, amelyen gyökeret vessen, ezt mondván: ez az enyém, ettől nem tágitok, innen el nem megyek. [...] Ötszázan együtt nem tudtak annyit teremteni, mint én egymagam. Pedig nekik az ősök is segítettek, ötszáznak ezer ős, ennek meg kétszer annyi. Ezt az ötszázat csak túri, hordja a föld, nekem engedelmeskedik. Milyen paradicsommá változott az én kezem alatt. És engem mégis most kivet magából, mert én csak zsidó vagyok. [...] Hát mért nem akarod, hogy szerethesselek? Hiszen szeretlek. Szent vagy nekem, mint nekik, drága vagy nekem, mint nekik. Ha éheztenél, akkor is imádnálak. [...] Rászántam magam a szörnyű áldozatra. Azért a boldogságért, amit nekem ez a föld adott, azért a boldogságért, amit nekem ez az ország adott, azért, hogy lehettem rajta szabad ember, munkás ember, ezért a rövid boldogságért visszaadok neki mindent. Amazok drágábbak neki, többen is vannak, hát inkább én pusztuljak el, mint az ötszáz.”¹⁷

Az ár elvonulása után a parasztok, hálából, hogy megmentette a falut a pusztulástól, segítenek a zsidónak újrakezdeni a gazdálkodást, és Baum Jónás úgy érzi, megtalálta a környezetbe való beépülés helyes útját. Nem az urakkal, a néppel kell közösséget vállalnia, nem az urak bűneit, a parasztok erényeit kell elsajátítani, a népbe beoltható a zsidók őserénye, az úri virtus viszont nem tűri ezt a keresztezést.

Az Egyenlőségben megjelent kritika, Szabolcsi Lajos tollából, ismét álneven,¹⁸ lelkesen üdvözlí a magyar hazaszeretet hőskölteményét, a patriótalelkesedést, a beolvadás és meggyökeresedés hitvallását, a magyar falu áldott tiszta levegőjét. A Múlt és Jövő kritikusa, Patai Edith,¹⁹ megérzi a regényfigurában a hőst, aki nem kerülheti el az önfeláldo-

¹⁴ Egyenlőség, Melléklet, 1908. november 8–1909. október 24. – A regényre még visszatérek.

¹⁵ 1911. június 1., 115–127.

¹⁶ *Az új földesúr*, Egyenlőség, Melléklet, 1913. február 16–augusztus 24.; *Földanyánk lovagjai*, Bp., Singer és Wolfner kiadása, 1914.

¹⁷ *Az új földesúr*, Egyenlőség, Melléklet, 1913. június 22., 8; június 29., 7.

¹⁸ BENABA [SZABOLCSI Lajos], *Földanyánk lovagjai*, Irodalom, Egyenlőség, Melléklet, 1914. június 7., 3–4.

¹⁹ PATAI Edith, *Ujvári Péter regénye: Földanyánk lovagjai*, Múlt és Jövő, 1914. július, 397.

zás hőseinek sorsát, tudatosan félremagyarázzák, sőt be is perlik az urak. Patai Edith a regénynek az előzőnél nem kevésbé hangsúlyozott szálára irányítja az olvasók figyelmét: a falusi nép szolidaritását a főhős nemcsak önfeláldozásával vívja ki, hanem a döntését követő, magánéletében lezajlott változással is. A kastélyból korábbi, szerény otthonába visszaköltöző család visszatér önmagához, zsidóságához, harmonikus, derűs életüket magukra találásuknak köszönhetik.

A *Földanyánk lovagjai* az egyetlen regény, melynek keletkezési körülményeiről Ujvári maga ír.²⁰ A cikk bevezetője, igazodva az Egyenlőség ötvenéves fennállása alkalmából kiadott jubileumi szám hangvételéhez, tiszteletteljes főhajtás a szerkesztő Szabolcsi Lajos előtt, és Ujvári önvallomása is: „Nem szeretem az író írásaiban azokat a vonatkozásokat, amelyek az ő életéhez kúsznak vissza, és harmincöt év alatt egyszer sem engedtem meg magamnak, hogy pro domo sujtásokkal cifrázzak rá az írásaimra.” Az új földesúr című novellája úgy jelent meg az Egyenlőségben, „mint aki retúrjeggyel száll fel a vonatra, hogy oda, ahonnan elindult, még visszajöhessen. Az utolsó mondat alatt két végzetesen parancsoló szó fityegett: Folytatása következik.” Ez az ígéret nem az írótól, hanem a fiatal szerkesztőtől, Szabolcsi Lajostól eredt, aki nem tekintette befejezettnek a novellát azzal, hogy birtokot és kastélyt vásárol egy zsidó, tudni akarta, hogyan alakul az új földesúr sorsa. Ujvári megírja a folytatást, és azzal a megnyugtató érzéssel teszi le a tollat, hogy ezt a munkát is befejezte, de nyomtatásban ez a részlet is azzal az ígérettel zárult, hogy folytatása következik. Heteken keresztül tart ez a játék író és szerkesztő között, az sem veti végét, hogy egy idő után Ujvári ezzel zárja a következő részlet kéziratát: VÉGE. „Szabolcsi Lajos úgy járt az új földesúr uradalmában, mint a botos ispán, és mindig talált valami parcellát, ami még nem volt szántás alatt, s nekem, a szegény zsellérnek nem volt választásom: azt is felszántottam. [...] Aztán már nem veszekedtem. Belejöttem az írásba, ingerelt már engem is az új földesúr problémája, és kiszáraztam, úgy, ahogy tudtam.”

A *Földanyánk lovagjai* keletkezéstörténetének is volt visszhangja. Ujvári halálának ötödik évfordulóján a hitközség szabadegyetemi előadás-sorozatának keretében a Goldmark teremben rendeznek irodalmi estet az író emlékére.²¹ Barát Endre, az Egyenlőség munkatársa rajzolja föl Ujvári portréját, és többek között idéz a regény keletkezéséről szóló Ujvári-írásból.

Márkus Aladár,²² aki Ujvári emlékét híven ápolja, a hitközségi érdekeket kiszolgáló Egyenlőséget minden adandó alkalommal támadja, főszerkesztőjével, Szabolcsi Lajossal az élen, ismerteti lapjában Barát Endre előadását.²³ A jóhiszemű, de helytelenül informált nagyszerű előadás néhány részletét kénytelen korrigálni. Barát Endre úgy állítja be, mintha Szabolcsi inspirálta volna Ujvárit. „Ez irodalomtörténeti *hamisítás!* Mert Szabol-

²⁰ *Folytatása következik*, Az Egyenlőség jubileumi száma, 1930. február 2., 57–58; SZABOLCSI, i. m., 163–166.

²¹ *Ujvári Péter emlékezete*, Egyenlőség, 1936. december 3., 6.

²² Márkus Aladár (1879–?) szerkesztő, író.

²³ MA. [MÁRKUS Aladár], *Ujvári Péter*, Világvándor, 1936. december, 3–5.

csi Lajos még hátulgombolós nadrágot viselt, amikor Ujvári Péter neve nemzetközi viszonylatban már *fogalom* volt.”

A szemléletbeli különbségek az irodalmi mű eltérő olvasatához vezetnek, az indulatos személyi ellentétek az írótól származó, hiteles forrást is cáfolják.

1914 júliusától közli az Egyenlőség *A csőd*, később *A túlsó parton* címmel megjelent Ujvári-regényt.²⁴ A folytatásokban való közlés Ujvári betegsége miatt szünetelt, a szerzői jegyzet erre utal: „Hosszabb szünet után folytatván ezt a regényemet, arra kellett gondolnom, hogy sokan lehetnek, akik az első részre (melyet betegségem miatt három hónapja abbahagytam) már csak homályosan emlékeznek, és sokan lehetnek olyanok is – az új előfizetőket értem –, akik az első részt egyáltalában nem olvasták. Azért a második könyvnek ezt a bevezető fejezetét úgy írtam meg, hogy a regényt mindenki az előző fejezetek ismerete nélkül is zavartalanul megértheti.”²⁵

A regény a beolvadásnak egy újabb lehetséges útját és annak csődjét mutatja be. A milliomos Löwengard lánya és a vagyonát vesztett dzsentri család főbíró fiának házassága sikertelen, a két világ összeolvadása lehetetlen, a házasság csődje a gondos munkával fölépített Löwengard házat és vagyont is maga alá temeti. Az új környezetbe helyezett zsidó hős akkor sem épül be a számára ismeretlen világba, ha eredetközösségéhez csak laza szálak fűzik.

A világháború alatt jelenik meg a *Két sír között a harmadik* című regény, *Történet az 1915-iki nagy offenzívából* alcímmel,²⁶ de csak a rövid kerettörténet kapcsolódik a háborús eseményekhez. Az elrabolt, szerzetesek között, majd katonának nevelkedett zsidó gyerek egész életében megmagyarázhatatlanul idegennek érzi magát környezetében, szüntelenül önmagát és eredetét keresi.

Az Egyenlőségben éveken keresztül folyamatosan megjelenő Ujvári-művek sora 1920-ban megszakad,²⁷ Ujvári elhagyja Magyarországot, hamarosan a kolozsvári Új Kelet szerkesztőségében folytatja munkáját újságíróként és íróként is. Első novellája 1920 decemberében jelenik meg a lapban,²⁸ és ettől kezdve folyamatosan közli írásait, a *Mesélek nektek* sorozatot,²⁹ a *Figurák* című rövid jellem- és típusrajzokat,³⁰ az *Egy mezalliansz története* című hosszabb elbeszélést,³¹ novelláit, köztük a Kleinmann úrról szóló, sok humorral és kedves gúnnyal megrajzolt novellasorozatot,³² végül *A mécs*

²⁴ *A csőd*, Egyenlőség, 1914. július 5–december 27.; 1915. január 3–szeptember 22. – Január 10. és május 2. között szünetelt a közlés. – *A túlsó parton*, Bp., A Zsidó Szemle kiadása, 1920.

²⁵ Egyenlőség, 1915. május 2., 17.

²⁶ Egyenlőség, 1916. június 24–1917. január 6.

²⁷ A háború éveiben a Múlt és Jövőben és az Egyenlőségben rendszeresen jelennek meg írásai. A Tanácsköztársaság bukása után két hosszabb, folytatásokban megjelent elbeszélését közli az Egyenlőség 1919 novembere és 1920 júniusa között.

²⁸ *Szól a kakas már...*, Új Kelet, 1920. december 8., 2–3. – *A Messiásvárók* egy epizódja.

²⁹ Új Kelet, 1921. augusztus 9–október 7.

³⁰ Új Kelet, 1921. augusztus 23–1922. január 6.

³¹ Új Kelet, 1921. augusztus 24–28. – 1923-ban újraközli a Szombatban.

³² Új Kelet, 1921. október 15–november 25.

mellett című regényének néhány fejezetét önálló novellaként,³³ anélkül, hogy jelezné, az íráskor előzőleg folytatásban megjelent regényének részletei.

Kolozsvári tartózkodásának kiemelkedő eseménye harmincéves írói jubileumának ünneplése 1922. május 21-én a kolozsvári Magyar Színházban.³⁴ Az író tiszteletére rendezett matinén Kaczér Illés konferál, Ujvári Pétert az Erdélyi és Bánáti Újságírók Testületének elnöke, Paál Árpád, a Zsidó Nemzeti Szövetség alelnöke, Klein Miksa, az Új Kelet szerkesztője, Marton Ernő, az erdélyi zsidó ifjúsági szervezetek küldöttei üdvözlik, Sas László méltatja Ujvári Péter írói működését. A Magyar Színházban tartott rendezvény az író *Szezonkeresztények*³⁵ című satirikus egyfelvonásosának premierjével zárul.³⁶

Az ünnepséget megelőző napon jelenik meg az Új Kelet Ujvári Péter jubileumi száma. Kaczér Illés vezércikke a zsidó költő örök sorsát rajzolja föl: „míg a tömegek a földönfutás országútjait járták, elkallódtak vagy meghaltak, ők továbbra is éltek, éltek a mártírium kínjait, éltek a szegénységet, éltek a halni nem tudók életét [...]. A zsidó költőnek belső gyötrelmei közepette, baj és betegség közepette is énekelnie, egyre énekelnie kell [...], egyre tovább, egyre szebben, mert az ő éneke út az úttalanoknak, lámpás a hontalanul bolyongó népnek.”³⁷

Az ünnepi szám több cikket közöl a szerkesztőségi társaktól, akik Ujvári harmincéves újságírópályáját ünneplik, és közvetlen hangon írnak a napi személyes érintkezésről, a szerkesztőségi munka légköréről.³⁸ Ujvári órákon keresztül szóltanul dolgozik szerkesztőségi asztala mellett, az olvashatatlanul kicsi gyöngybetűket a szedők csak nagyítóval tudják kibetűzni.³⁹ A szerkesztőségi hangulatot megörökítő cikkek a regényíró Ujvári művészetének újdonságát is értékelik, és kitérnek következetes cionista szemléletére, melyet akkor is vallott, amikor „a zsidótlan zsidó Egyenlőségnek”⁴⁰ főmunkatársa volt.

Paál Árpád is ezt a hitvallást üdvözli az ünnepségen elhangzott beszédében: a „nemzeti eszményekért, nemzetek föltámadásáért és lélekre gyűjtéséért” tevékenykedő újságírók igyekezete, akár zsidók, akár erdélyi magyarok, „egy közös magaslatba ívelődik össze”.⁴¹ A Múlt és Jövő kolozsvári ünnepségről szóló beszámolója pedig az Ujvári-íráskor identitástámogató értékét hangsúlyozza: „Ujvári Péter, az Erdélyben élő magyar zsidó író neve előttünk, magyarországi zsidók előtt olyan, mint a próféta neve. Már akkor küzdött látnoki erővel és hévvel, és szent lelkesedéssel a zsidósáért, amikor a zsidó öntudatot eltemető liberalizmus teljesen asszimilálta a magyarországi zsidót, amikor

³³ Új Kelet, 1922. július 13–szeptember 10.

³⁴ Ujvári Péter ünneplése, Hírek, Új Kelet, 1922. május 18., 4.

³⁵ *Szezonkeresztények*, IMIT Évkönyv, 1914, 243–255. – Színpadai változatának kiadásáról vagy újabb előadásáról nem találtam adatot.

³⁶ Ujvári Péter ünneplése a Magyar Színházban, Új Kelet, 1922. május 23., 3. – A darab rendezője Izsó Miklós.

³⁷ KACZÉR Illés, *A zsidó költő*, Új Kelet, 1922. május 20., 1.

³⁸ [Név nélkül], *Pilpul*, Új Kelet, 1922. május 20., 3; ASSÉR Lemil [DIAMANT Elemér], *Amikor Ujvári Pétert megismertem*, Hírek, Új Kelet, 1922. május 20., 4.

³⁹ FARKAS Lajos, *Ujvári asztalánál*, Új Kelet, 1922. május 20., 4.

⁴⁰ KNÖPFLER Bernát, *Ujvári a redakcióban*, Új Kelet, 1922. május 20., 6.

⁴¹ [Név nélküli vezércikk], *A túlsó partról*, Új Kelet, 1922. május 23., 1.

szégyen volt zsidónak látszani, és akármelyik zsúrfiú büszke volt arra, ha 'nem nézett ki zsidónak'. Ujvári Péter írásai ezekben a nehéz napokban is zsidó érzést, zsidó öntudatot csepegtettek szívünkbe.”⁴²

A kolozsvári ünnepelés, valószínűleg először, alkalom arra, hogy a pályatársak fölvezessék és értékeljék az író eddigi pályáját. Sas László⁴³ három írói korszakot különböztet meg, és ez a korszakolás az Ujvári-irodalomban később is visszatér. Első írásai a bibliai kor misztikumába vezetnek vissza, életre keltik a látomásokat és álmokat; második korszakában a valóság, az élet fanyar realizmusa szólal meg, az emberi tévedések iránt megbocsátó, a gyöngeségeket a komikum és a groteszk eszközével ábrázolja. „Az ő humora az elgondolkodás humora, derűje az elmerülés derűje, és kacaja nemesítő kacaj. Hiszen a múltból jött, ahol ragyogó szépségeket látott.” A harmadik korszak ebből nő ki, az eszmét, a jövő miszticizmusát keresi legújabb nagy regényében, a *Matronitában*.

Az Új Kelet ünnepi számának legfontosabb írása Ujvári önvallomása, a *Napok és esztendők*, melyben gyermek- és ifjúkori emlékeit eleveníti föl, családi háttéréről és a hagyománytól való elszakadásáról ír, fölfedi *A mécs mellett* című regény önéletrajzi elemeit is. Ujvári leírja, hogy a híres Plaut Feivl nagysurányi *jesivájában*⁴⁴ nagy jövőt jósolnak neki, a fiatal és tehetséges fiúnak, de ő megszakítva a tudós szépapák, nagyapák és a rabbi apa sorát, kezdi „szétrombolni a jövőt, amely még meg sem született”. Őt-hat társával együtt, a kiátkozás fenyegető veszélye árnyékában, profán írásokat rejtegetnek a szent föliánsok lapjai között, és a fizika vagy grammatika szabályait azon a sajátos kántáló hangon énekelik, ahogy a Talmudot tanították a *bét-hamidrasban*,⁴⁵ hogy eltereljék szállásadójuk és az ablakok alatt áhítatosan hallgatódzó szakállas zsidók gyanúját a tiltott tanulmányokról. A felidézett emlék regénycselekménybe szőtt változata, a főhős Livniczer sorsa, már ismert az Ujvári jubileumát ünneplő közönség előtt, és az önvallomás *A mécs mellett* egy másik jelenetének háttérét is fölfedi. Genendl mesékkel lakatja jól éhes gyerekeit a vacsora nélküli estéken, ahogy az író édesanyja is a múlt káprázatos csodáival telehintett mesékkel teszi varázslatossá a szegénységben és éhségben eltelt gyermekkort.

A *Napok és esztendők* Ujvári pályakezdését is fölidézi. Édesanyja gyöngéd türelemmel hallgatta a fiáról szóló híreket, elképzelhetetlen volt számára, hogy magyarul ír újságot, könyvet, és amikor meghallotta, hogy nem egy *lamden*,⁴⁶ hanem Kohut Adolf királyi tanácsos fordította németre a *Legendák és krónikákat*, szótlanul kivette a könyvet az imádságoskönyvek közül, és az író testvére büszke lányának csak annyit mondott: „Tedd a *puszelek*”⁴⁷ közé.” Így tette az édesanya indexre Ujvári könyvét és további írói pályafutását is, hogy gondolatban azt a képet őrizze, amit látni szeretett volna. „Azt

⁴² Ujvári Péter ünnepelése, Múlt és Jövő (hetilap), 1922. június 9., 5.

⁴³ (S. L.) [Sas László], Ujvári Péter pályafutása, Új Kelet, 1922. május 20., 2; Harminc év ormán, Új Kelet, 1922. május 23., 5–6.

⁴⁴ Plaut Feivl (1818–1895) 1849-től haláláig Nagysurány rabbija.

⁴⁵ Tanulóterem (tudomány háza).

⁴⁶ Rabbiniкус irodalomban jártas.

⁴⁷ Fuszekli.

hiszem, a csupasz arcomra szakállt álmódott és a vállamra papi kabátot, és mikor hosszú, magányos téli estéken rólam álmodozott, drága két kezével addig-addig gyűrögette a formámat, amíg csak olyannak nem látott, aminő a *jesivában* voltam.”

Néhány hónappal a kolozsvári jubileumi ünnepség után Ujvári, egyesületek, irodalmi körök meghívására, szlovenszói körútra indul, visszatér azokra a vidékekre, ahonnan elindult. A körútról szóló cikk szerint Munkács, Kassa, Pozsony, Prága az úti cél, és Érsekújvár, ahol a hazalátogató írók ünnepélyes keretek között fogadják. Előadásait magyarul, németül, jiddisül tartja, útján két újságíró fia kíséri. Ujvári a tél folyamán Berlinbe is készül, és Varsóba, ahol a Central Theater a *Leviatán* című dráma jiddis nyelvű bemutatását tervezi.⁴⁸

1922 decemberében Ujvárit út közben éri a hír, hogy az Új Kelet nyomdáját és szerkesztőségét antiszemita egyetemisták vandál módon megrongálták, könnyíteni akar az újság anyagi helyzetén,⁴⁹ megválnak állásától. A következő hónapokban az Új Kelet hasábjain nem jelennek meg Ujváriról szóló hírek, írásait sem olvashatjuk a lapban, de hamarosan beszámolnak Ujvári hetilapjának első számáról, az Érsekújváron megjelenő Szombatról.⁵⁰ A néhány rövid hónap leforgása alatt megindított hetilap⁵¹ első számának vezércikkéből, Ujvári írásából, az Új Kelet híre kiemel néhány mondatot: „A nép élete nem a tegnapi napokban van, hanem a tegnaptól való elmozdulásokban. S a történelem semmi más, mint a ma lázadása a tegnapi ellen. Zsidó és zsidó között nem teszünk különbséget, mert mi csak egyféle zsidót ismerünk, *zsidó* zsidót.”

Az idézet első részében Ujvári a *Leviatán* (és a *Messiasvárók*⁵²) főhősének, Perecnek gondolatát és érveit ismétli, második része arra a harcra utal, mely újságíró működésének központi gondolata: egyetértést és egységet teremteni a különböző irányzatokra szakadt magyarországi zsidó szervezetek között.⁵³

Az utolsó írói korszak történetét csak mozaikokból rakhatjuk össze. Több nagyobb művön dolgozott, kiadásuk nincs, csak részkiadások. A témák részben fedik egymást,

⁴⁸ Ujvári Péter irodalmi körútra indul: Prága – Berlin – Varsó, Új Kelet, 1922. november 3., 5; Ujvári Péter kassai felolvasó estéje, Hírek, Új Kelet, 1922. november 16., 4.

⁴⁹ UJVÁRI László és Imre, i. m., 27; Az Új Kelet szerkesztőségét és nyomdáját lerombolták Kolozsvárott, Múlt és Jövő (hetilap), 1922. december 15., 6; Új indulás napján, Új Kelet, 1923. január 20., 5.

⁵⁰ Szombat, Hírek, Új Kelet, 1923. április 7., 7.

⁵¹ Ujvári 1922. november közepén még Kassa vendége, a Szombat első száma március 31-én jelenhetett meg. Ez a szám hiányzik a jeruzsálemi Nemzeti és Egyetemi Könyvtárban. A folyóirat az OSZK-ban nem található.

⁵² Országos Egyetértés, 1926. augusztus–1927. július 7. – Az utolsó folytatás végén „Folyt. köv.” olvasható, de nem jelent meg több részlet a regényből.

⁵³ Az országos zsidó kongresszus, az izraelita egyetemes gyűlés (1868–1869) a különböző irányzatok (ortodox, neológ, status quo ante) szervezeti elkülönüléséhez vezetett. – „Részt vett 1912. a magyar zsidóság egységesítésére irányuló mozgalomban és az autonómiát előkészítő bizottságnak főtitkára lett”, (Magyar) Zsidó lexikon, i. m., 923. – A felekezeti autonómiát előkészítő Országos Bizottság egy újabb országos kongresszus összehívásával az ortodox–neológ szakadást kívánta fölszámolni. A mozgalom megakadt az első világháború éveiben, de a kérdés nem került le a napirendről a húszas–harmincas években sem. Az egységesítési törekvések gazdag forrásanyaga szunnyad a magyarországi és az utódállamokban megjelent magyar nyelvű zsidó sajtóban. Az anyag mindeddig földolgozatlan.

drámája és a hosszabb lélegzetű regények korábbi, rövidebb írásainak részleteit is felhasználják. Ugyanazok a hősök azonos jelenetekben vagy azok változataiban többször is megjelennek. A művek születésének sorrendjét a különböző időpontokban közölt részletek és az Ujvári pályáját értékelő cikkek adatai alapján nehéz megállapítani. Elképzelhető, hogy párhuzamosan dolgozott a drámán és a regényeken, végleges vagy torzóban maradt szövegük minden bizonnyal megvolt a hagyatékban, de további sorsuk eddig ismeretlen.

Két nagy témakör körvonalai bontakoznak ki a hiányos adatokból. A *Leviatán*, *Messiasvárók*, *Az angyalok és a szentek nevében* dráma- és regényváltozatában a pogromok fenyegetettségében élő zsidó közösség tagjainak eltérő érzelmeit, eszméit, viselkedésformáit fogalmazza meg. A *Matronitán* és az *Ember Ádám három életében* a kabalisztikus-misztikus világ összefonódik a háború és forradalom élményével, a különböző eszmék és felekezetek találkozásából született konfliktusokkal. Az utolsó korszakban született, Mózesről szóló műve az egyetlen, melyről egyértelmű adataink vannak.

A kolozsvári harmincéves jubileum alkalmából megjelent cikk szerint⁵⁴ akkor fejezte be *Leviatán* című drámáját, és két éve dolgozik a *Matronitán*, az emberi felszabadulás nagy trilógiáján, melynek első kötete elkészült, és rövidesen megjelenik.

Ujvári drámájáról már egy 1914-ben megjelent cikk is említést tesz,⁵⁵ igaz, cím nélkül, de más drámáról nem tudnak a források. A *Leviatán*ról az első részletes leírás Holder József cikke,⁵⁶ aki a darabot jiddisre fordította. A magyarul íródott mű jiddis színpad számára készült, írja a fordító, a magyarul megszólaló alakok valamennyien zsidóul beszélnek, szavukat hamisítatlan zsidó szellem hatja át. A dráma a legaktuálisabb zsidó eszmével, a nacionalizmussal foglalkozik, a különböző áramlatokat mutatja be, a fanatizmust, a gettót, az öregek makacs tétlenségét, az új generáció sóvárgását a szebb, szabadabb élet után. Holder a darab tartalmát ismertető írását így fejezi be: Ujvári drámája „egy nagy népnek a végtelen tragédiája, melyet egy végtelen költői szív át tudott érezni és velünk megéreztetni”.

A *Múlt és Jövő Földönfutók* címmel a *Leviatán* című kiadatlan regényből közöl részletet.⁵⁷ A szöveg föltehetően fejezetrészlet, megrendítő országúti jelenet a pogrom elől menekülő családról, az út mentén világra jött csecsemőről. A *Messiasvárók*ban a fölhergelt parasztok elől a temetőbe menekülő zsidók a durahovi *cadik*⁵⁸ imájától várják a megmenekülést, erre emlékszik vissza a *Földönfutók*ból közölt jelenetben a durahovi Kanarik, aki a részlet többi szereplőjével együtt a *Messiasvárók* szereplője is.

⁵⁴ (S. L.) [SAS László], *Ujvári Péter pályafutása*, Új Kelet, 1922. május 20., 2.

⁵⁵ BALASSA József, *Szegedi írók*, Múlt és Jövő, 1914. január, 28–31.

⁵⁶ HOLDER József, *Leviatán: Ujvári Péter drámája*, Múlt és Jövő, 1923. február, 52–54; Új Kelet, 1923. március 17., 2–3.

⁵⁷ U. P., *Földönfutók: Részlet a négy év előtt elhunyt nagy zsidó író Leviatán c. kiadatlan regényéből*, Múlt és Jövő, 1935. szeptember–október jubileumi szám, 234–235. – A szerkesztő jegyzete: „Az orosz forradalom kitörése után (1917), mikor Petljura és Denikin ellenforradalmi csapatai megszállták Dél- és Délnyugat-Oroszországot, szörnyű mészárlást vittek véghez a zsidó lakosság között. Ujvári ezeket a gyászos időket öröktette meg utolérhetetlen művészetével hátrahagyott regényében.”

⁵⁸ Csodarabbi.

A hagyatékából közli a Kelet Népe *Az angyalok és szentek nevében* részletét (a *Messiásvárók* egyik jelenetének átdolgozott változata),⁵⁹ melyet fiai szerint akkor kezdett írni, amikor látta, hogy a *Leviatán* nem kerül színre, a kéziratot pedig utolsó pillanatig javíttatta. A regényből a Múlt és Jövőben is olvashatunk egy részletet.⁶⁰ Ugyancsak a Kelet Népében jelent meg a *Leviatán* című dráma első felvonásának vége, a *Messiásvárók* temetői, éjféli esketési jelenetének színpadi változata.⁶¹

A dráma befejezése után kezdi írni Ujvári a *Matronitát*. „A könyv nyelvezete biblikus erejű. Műfaja nem egészen meghatározható. Regényből áthajlik a legzengőbb költészetbe. A zsidó Faust ez, és a zsidó szellemvilág kísértetjárása.”⁶²

A *Matronita* megjelenéséről vannak adatok, az Új Kelet tervezte, hogy folytatásokban közli a regényt, erről a szignó nélküli cikkből – valószínűleg a szerkesztő, Marton Ernő írása – értesülünk.⁶³ Ujvárit a jiddis irodalom nagyjai sorában helyezi el, és a regény címéhez is magyarázatot fűz: a kabalisztikus felfogás szerint Matronita az ósanya Ráhel. Bár a regény folytatásokban való közlését a lap május 1-jétől tervezi, a regényt bemutató cikket megelőzte két regényrészlet korábbi közlése.⁶⁴ Az Új Kelet elérhető évfolyamában a május–júniusi számok hiányosak, így nem derül ki, vajon megjelentek-e a május 1-jétől ígért folytatások, de jó néhány hónappal később egy újabb részletet közöl a lap a regényből.⁶⁵ A mű későbbi folytatásokban való közléséből (Szombat) kiderül, hogy az Új Kelet részletközlései nem követik a regény cselekményét, az első részlet a regény első könyvének tizennegyedik fejezete, a második közlés az első és harmadik fejezetből vett részletek ötvöze. Az utolsó Új Kelet-beli közlés megfelelőjét nem találtam a Szombat föllelhető példányaiban, valószínűleg a regény második vagy harmadik könyvéből való. Ezek a közlések arra utalnak, hogy 1921-ben a regény egy korábbi változata feküdt az Új Kelet szerkesztőjének íróasztalán, és amikor Ujvári megkezdi a *Matronita* közlését érsekújvári hetilapja első számában, a kézirat már elnyerte végső formáját.⁶⁶

⁵⁹ *Koporsót ácsolnak*, Kelet Népe, 1931. február 20., 161–164. – A szerkesztői jegyzet szerint a regényt Ujvári 1930 végén fejezte be.

⁶⁰ *Múlt és Jövő*, 1931. március, 86–88.

⁶¹ *Éjféli esketés*, Kelet Népe, 1931. február 20., 156–160. A részletet a szerző családjának engedélyével közli a lap, „Copyright 1929 by Comoedia Budapest”. – Szerkesztői jegyzet: „A darabot a budapesti Új Színház, a varsói Central Theater, a New York-i Kunst Theater fogadta el eddig előadásra. Ujvári Péter életének tragédiája, hogy nem érthette meg darabjának bemutatóját, éppen úgy, mint sorstársa, Anszki, *A dibuk* szerzője.” Anszki Slojme (1863–1920).

⁶² UJVÁRI László és Imre, i. m., 26.

⁶³ *Matronita: Ujvári Péter regénye. Május 1-től közli az Új Kelet*, Új Kelet, 1921. április 23., 4.

⁶⁴ *Idra rabba*, Új Kelet, 1921. április 10., 2; 12., 2; *Isonzó a szefirákbán: Részlet a Matronita című regényből*, Új Kelet, április 22., 2–3.

⁶⁵ *Avatás az Idra Rabbában: Részlet a Matronita című regényből*, Új Kelet, 1921. december 13., 2–3.

⁶⁶ *Matronita: Az Élet, a Halál és a Megváltás látomásai*, Szombat, 1923. március 31. [?]–szeptember 1. (23 folytatás). – A Szombat további számait eddig nem találtam.

A *Matronita* és az *Ember Ádám három élete*⁶⁷ részben hasonló témaválasztása és ugyanazoknak a hősöknek ismételt megformálása csak föltételezhető a lapok hiányosan megmaradt számaiban olvasható, nem összefüggő részletek ismeretében.

Mikor és miért hagyta el Ujvári Szlovénzkót – ahol állítólag egy *Messiásvárók* című novelláskötete is megjelent –, erről nincsenek pontos adatok. Újságírói pályájának pesti folytatásáról az Országos Egyetértés 1926. júniusi számából értesülünk. Ujvári Péter főszerkesztőként jegyzi a folyóiratot⁶⁸ szeptember 7-ig, amikor a kiadvány hetilappá alakul. A továbbiakban Ujvári neve főmunkatársként olvasható a címlapon.⁶⁹ A változás oka a hírek között megjelent rövid jelentés szerint: Ujvári zavartalanul kíván dolgozni Mózes életéről készülő munkáján, melynek megjelenését szigorú határidőhöz köti a kiadó, de főmunkatársként továbbra is részt vesz a lap szellemi irányításában.⁷⁰ A Mózesről készülő munkáról hamarosan ismét hírt ad a hetilap, az ezerszáz oldalas *Mózes élete* azokban a napokban kerülne a könyvpiacra.⁷¹ A rövid hír alkalom arra, hogy a lap értékelje Ujvári írói tevékenységét. Ha nem magyarul, és „nem ebben a tehetségfaló mai világban” írná műveit, a prózáját értékelő esztétika, kritika az irodalomtörténet külön fejezete lehetne.

Ujvári hivatalos zsidó körökben való mellőzéséről, és ugyanakkor irodalmi működése méltó fogadtatásáról más alkalommal is olvashatunk az Országos Egyetértésben. Bár az OMIKE szervezésében megrendezett kultúránkérta, ahol a magyar zsidóság szellemi elitje gyűlt össze, Ujvári Péter nem kapott meghívót, a közönség lelkesen üdvözlö Peterdi Andor szavait: „Egy írónk van csak, aki a legszebb magyar nyelven a zsidó élet örök témáit tudta megszólaltatni, akiben izzó magyarsága mellett a zsidóság nem cifra salang, üres dísz, hanem belső tartalom, művészi program és lelki valóság [...] ez a kiváló író a magyar zsidóság Jókaitja”.⁷²

Ujvári főmunkatársként utoljára az 1927. augusztus 25-i számot jegyzi, a szeptember 1-jei szám már Pintér Miksa főszerkesztő és Márkus Aladár felelős szerkesztő nevével jelenik meg. A változásról egy rövid cikk sajnálkozva ad hírt, ugyanakkor megnyugtató a lap olvasóit, Ujvári, „utolérhetetlen finom magyar zsidó irodalmi munkáival” ezentúl is hetente jelen lesz a lapban.⁷³

⁶⁷ *Ember Ádám három élete*, A Reggel (Bratislava), 1924. április 7., 4; május 11., 4; június 4., 4. – A részletekből (az OSZK-ban fellelhető példányokban a 40, 65, 84. folytatás) a *Két sír között a harmadik* témájával való rokonságra is következtethetünk.

⁶⁸ Hírek, Országos Egyetértés, 1926. június, 17. – Az irodalmi, társadalmi, közgazdasági és hitéleti képes havi folyóirat első száma 1926 januárjában Egyetértés címmel jelent meg, felelős szerkesztője Márkus Aladár. A júniusi számtól címváltozás van, egy azonos című laptól való megkülönböztetés miatt ettől kezdve Országos Egyetértés címmel jelenik meg a folyóirat.

⁶⁹ A magyar zsidóság független hetilapjának Pintér Miksa a főszerkesztője, felelős szerkesztője továbbra is Márkus Aladár.

⁷⁰ *Az Országos Egyetértés új főszerkesztője*, Hírek, Országos Egyetértés, 1926. szeptember 7., 17.

⁷¹ *Mózes élete*, Hírek, Országos Egyetértés, 1926. november 24., 14.

⁷² *Az OMIKE ankétján lelkesen tüntettek a „zsidóság Jókaitja”, Ujvári Péter mellett, akit nem hívtak meg*, Országos Egyetértés, 1926. november 17., 5.

⁷³ *Ujvári Péter kilépett az Országos Egyetértés szerkesztőségéből, de megtartja a laphoz való irodalmi kapcsolatát*, Országos Egyetértés, 1927. szeptember 8., 8.

Ujvári kapcsolata az Országos Egyetértséssel és főszerkesztőjével, Pintér Miksával valószínűleg a tervezett *(Magyar) Zsidó lexikon* munkálatai során lazult meg. A lexikonról szóló első hír szerint a kiváló tudósok közreműködésével készülő munkát Ujvári Péter és Pintér Miksa szerkeszti, a díszesen kiállított, illusztrált, kétkötetes, huszonöt-huszonöt ívnyi munka megjelenését 1927 decemberére tervezik.⁷⁴ A lexikonról szóló, teljes oldalnyi előzetes tájékoztató szerint a monografikus és biografikus írások, dokumentumok és a gazdag képanyag nagy része már együtt van, a lexikon tudományos értékéért, tárgyilagosságáért, megbízhatóságáért a magyar zsidóság legismertebb és leghivatottabb tagjai, a szakosztályok és a szerkesztőbizottság kezekedik. A szerkesztők programját is olvashatjuk a cikkben, a lexikon a „kultúröröket” kívánja számba venni, és a zsidóság magyar társadalomban végzett munkájának bemutatásával a magyar és a zsidó közösség harmonikus közös munkáját megzavaró tényezőket kívánja eloszlatni. Nem vitairatnak és nem védelemnek szánják a szerkesztők a könyvet, a magyarországi zsidóság életének, múltjának és jelenének feldolgozása, a hitközségek és intézmények monográfiája tárgyilagos adatokkal fogja megvilágítani a keresztény magyarok és zsidó magyarok munkaközösségét. „A zsidó tehetség, a zsidó szorgalom, a zsidó munkaakarás, a zsidó hazaszeretet és áldozatkészség matrikulája lesz a *Magyar Zsidó Lexikon*, mert örök időkre szóló bizonyosságot, és örök időre szóló emléket állít minden zsidónak, aki Magyarország fejlődéséért odaadással dolgozott.”

1929 márciusában megjelenik a *(Magyar) Zsidó lexikon*. Ujvári bevezetője szerint nem vitairatként a nem zsidók, „hanem elsősorban a zsidók számára, hogy ők maguk juthassanak el a higgadt önismeretig”.

Az Egyenlőség egész oldalas hirdetéssel és lelkes hangú cikkel köszönti a lexikont, a következő hónapokban is megjelennek a lapban cikkek, hirdetések és kivonatolt szemelvények a kötetből, az újság szelleméhez híven azt hangsúlyozzák, hogy a lexikon elsősorban „a magyar zsidó magyarságának bibliája.” Hírt ad a lap arról is, hogy az első hónapban háromezer példányt adtak el a lexikonból.⁷⁵

A Múlt és Jövő áprilisi számában rövid hír olvasható: „örömmel közöljük olvasóinkkal a magyar zsidó irodalomnak ezt a nagyszerű alkotását, és szeretettel köszöntjük a szerkesztőt, Ujvári Pétert, a kiváló író és a lexikon szerkesztőségét, a magyar zsidó közélet, tudomány és irodalom kiválóságait.”⁷⁶ A folyóirat következő számában visszatérnek a lexikonra. „Első pillanatra vakmerőnek tartjuk a vállalkozást, hiszen hatezer esztendő zsidó írásait és ezer év magyar zsidó eseményeit, tetteit öt év alatt, tudományos biztonsággal csak ismertetni is: lehetetlenségnek látszik. De amikor a pazar kötetóriás ezernél több oldalát lapozgatni kezdjük, szakasról szakaszra, sorról sorra el kell ismerünk, hogy a nagy-nagy kísérlethez tudás, lelkesedés és szorgalom pótolta az időt, iga-

⁷⁴ *Magyar Zsidó Lexikon*, Országos Egyetértés, 1927. június 16., 3; *Országos lelkesedés fogadta a Magyar Zsidó Lexikon kiadását*, Országos Egyetértés, 1927. június 23., 9; *Magyar Zsidó Lexikon!*, Országos Egyetértés, 1927. június 30., 5.

⁷⁵ *Megjelent a Magyar Zsidó Lexikon*, Egyenlőség, 1929. március 30., 14 és 17–18. – További cikkek, hirdetések: 1929. április 6–szeptember 21.

⁷⁶ *Megjelent a Magyar Zsidó Lexikon*, Múlt és Jövő, 1929. április, 157.

zán súlyos alkotással állunk szemben, amely egyrészt az első enciklopedikus magyar forrásmű az összes zsidó fogalmak ismertetésére, másrészt a magyar zsidóság ezer évi csodálatos útjának becsületes megvilágítására.”⁷⁷

A lexikon körül hamarosan viharok dúlnak, erre utal a Múlt és Jövő egy következő cikke, melyben Pintér Jenőt, „a legkiválóbb magyar irodalomtörténész” szólaltatják meg: a figyelmet érdemlő kiadvány, mely nem támaszkodhatott korábbi hasonló magyar munkára, „sok tekintetben valóságos forrásmű, amit a lexikonokról ritkán mondhatunk el”. Harmincezer adatból eddig csupán kilenc bizonyult tévesnek, ez az eredmény, a cikk szerint, példátlan a lexikonok történetében.⁷⁸

Az Országos Egyetértés kritikáiból megértjük, miért volt szükség arra, hogy a Múlt és Jövő védelmébe vegye a kötetet. Az első kritika egy két részletben közölt cikk, minden bizonnyal Csermely Gyula⁷⁹ írása, gunyoros stílusban, csipkelődő hangon, elbeszélő modorban írja le a lexikkal való ismerkedésének történetét.⁸⁰ A könyv áránál kezdődik a cikkíró elégedetlensége, a lexikon elnöki tanácsa és országos bizottsága névsoránál folytatódik, a határon túlra került városok idegen helységnevei, majd az előszó végéről hiányzó héber dátum háborítja fel a kritikust, aki néhány szűrőpróba után minden aránytalanság vagy a szócikkek utalásában talált pontatlanság miatt szeretne visszakérni a lexikonért kifizetett összegből. A cikk második része a hiányzó szavakat, személyeket reklamálja, fölöslegesnek ítél a kötetbe került címszavak közül jó néhányat, és felületeségekre figyelmeztet. A részletesebb kritikát pedig nagylelkűen másokra hagyja.

Egy hónappal később valóban megjelennek a lexikonról újabb írások is az Országos Egyetértés hasábjain.⁸¹ Herzog Manó kaposvári főrabbi örömmel üdvözlí a szép kiállítású lexikont, de ennél több jót nemigen mondhat a kötetről. Két alapvető hibát emel ki. Szerencsétlen gondolatnak tartja, hogy a szerkesztők csillaggal jelölik a kitérteket. Ha az asszimiláció ellen küzdenek, mit keresnek a zsidóság díszes soraiban a még oly kiváló hitehagyottak. „Mi azonban nem tartozunk azok közé, akik még mindig számon tartjuk a kitérteket, és zsidóknak számítjuk őket. Ezt megteszik helyettünk úgyis ellenségeink. És ki az az ember, aki vállalja a felelősséget azért, hogy valakit kitértnek bélyegez, aki már valahol közben visszatérhetett, és zsidónak jelent ki másvalakit, aki közben esetleg már kitért?” A másik megjegyzése, hogy sok fölösleges dolog került a lexikonba, és aránytalan a cikkek terjedelmének megoszlása. A hibák annál súlyosabbak, írja, mivel nem valószínű, hogy egy javított kiadás hamarosan követi az elsőt.

Kertész Ödön, a MIKÉFE igazgatója azokhoz csatlakozik, akik a kötet hiányaira hívják föl a figyelmet, és egy újabb adalékkal szolgál. Fellner Sándor műépítész nevét csil-

⁷⁷ N. B., *A chalucok útja...: Néhány szó a Magyar Zsidó Lexikonról*, Új könyvek, Múlt és Jövő, 1929. május, 193; a lexikon egész oldalas hirdetése uo., 199 és a következő számokban; újabb hirdetés: 1930. március és április. – Lelkesen köszönti a lexikont egy másik cikk, többek között a cionizmus tárgyilagos ismertetése miatt: *A Magyar Zsidó Lexikon*, *Zsidó Szemle*, 1929. május 15., 6.

⁷⁸ Pintér Jenő *főigazgatója a Magyar Zsidó Lexikonról*, Múlt és Jövő, 1929. június, 236.

⁷⁹ Csermely Gyula (1869–1939) író.

⁸⁰ Cs. Gy. [CSERMELY Gyula], *Magyar Zsidó Lexikon: Megjegyzések a könyvre, mely ezt a címet viseli*, Országos Egyetértés, 1929. május 17., 10–11; 24., 7–8.

⁸¹ *Két megjegyzés a Magyar Zsidó Lexikonról*, Országos Egyetértés, 1929. június 14., 15.

laggal jelölték, renegátsággal való vádolása mindenkit sért, aki a hithű zsidót, minden zsidó ügy lelkes támogatóját ismeri. Ez bántóbb, mint Wessely professzor esete, aki azt sérelmezte, hogy bekerült a lexikonba, holott sosem volt zsidó.

A cikkben említett Wessely Ödön, római katolikus egyetemi tanár, pert indított a szerkesztő Ujvári és a lexikonban róla közölt szócikk írója ellen rágalmazás és becsületsértés címén azért, mert kitért zsidóként bekerült a lexikonba. Az elsőfokú ítélet fölmenti a vádlottakat, rövidesen a szócikk írója és a kötet szerkesztője is elhunyt, a bíróság megszünteti az eljárást. Az író hagyatékából azonban előkerül a főtárgyalásra előre megírt védőbeszéd, melyet a Zsidó Szemle az író jogi képviselője engedélyével közöl. Ujvári védőbeszédében a lexikonszerkesztés munkájáról szól, a tévedés, gondatlanság vádját hárítva el magáról és a szócikk írójáról. A vád nem az életrajzot, mely nem sért becsületet, hanem a helyet sérelmezi, ahol megjelent: „ha igaz, hogy azzal az állítással, hogy zsidó, meg lehet szennyezni a keresztény ember becsületét, akkor igaznak kellene lenni, hogy zsidónak lenni becstelenség”. Az író és az újságíró hitvallása is megszólal a védőbeszédben: „Sok ezer politikai, társadalmi és kritikai cikket írtam meg negyvenéves pályafutásom alatt, és egyetlen ember becsületéhez nem nyúltam e hosszú idő alatt, és egyetlen emberben sem támadtam meg az emberi méltóságot, amelyet a társadalmi, felekezeti és nemzeti élet pusztulásának tartok.” A védőbeszéd azzal zárul, hogy a tévedést jóvátette, az életrajzot kivétette a lexikonból.⁸²

A lexikonról és a megjelenését követő visszhangról Ujvári fiai (maguk is a lexikon munkatársai) is írnak. A kockázatos kiadói vállalkozást nem fogadja osztatlan lelkesedés, nehezen nyílnak meg a vidéki hitközségek levéltárai, mégis, a magyarországi zsidóság kétharmada tevékenyen támogatja a lexikon tervét. A kötet megjelenését viszont szakmai bírálatok helyett kötekedés, kárörvendés, ellenszenv követi, a zsidó kritika örök szégyene, hogy hallgatással siklott el a kötet megjelenése fölött.⁸³

Ujvári művei közül *A mécs mellett* című regény a legismertebb, bár a folytatásokban való megjelenést csak az író halála után követte a könyv alakban való kiadás, német fordítása Magyarországon kívül is ismertté tette nevét.⁸⁴ A regénynek köszönhető az író

⁸² U. P., *Nem érzem bűnösnek magam...*, Zsidó Szemle, 1931. február 20., 7–8. – A lexikonnak két változata jelent meg. Wessely [helyesen Wessely] Ödön a *Zsidó lexikon* (ezek szerint az első) változatban található (ebből készült a kötet reprint kiadása, Blackburn International Incorporation, 1987), a *Magyar zsidó lexikon* című változatban nem, tehát az utóbbi volt a második megjelenés.

⁸³ UJVÁRI László és Imre, *i. m.*, 28–29. – Lásd még SZABÓ Imre, *Ujvári Péter*, Kelet Népe, 1931. február 20., 130; *A Pen Klub és Ujvári Péter*, Kelet Népe, 1931. február 20., 151–152 és Zsidó Szemle, 1931. augusztus 14., 8. – A Kelet Népeben a cikkhez fűzött jegyzet: „néhány sértett panaszára kivonták a forgalomból [a lexikont], de a zárlat alól azóta feloldották. Ujvárit pedig felmentette a magyar bíróság azzal, hogy nem lehet sértő senkire nézve az, ha azt írják róla, hogy zsidó.”

⁸⁴ U. P., *Beim Lämpchen*, ford. TRENCSENYI [Gyuláné] Rosa, Allgemeine Zeitung des Judentums, Berlin, 1911. február 10–december 22.; U. P., *Der neue Christ*, ford. UÓ., uo., 1914. október 2–december 25.; 1915. január 1–április 16. – A források szerint a *Legendák és krónikák* című kötetet KOHUT Adolf, a *Leviatánt* Arthur GOEDE fordította németre, angolra SZÉKELY Dávid, jiddisre HOLDER József fordított Ujvári-műveket. Pontos adatot a művekről és megjelenésükről nem találtam. Az utóbbi időben Andrew HANDLER fordítása, *i. m.*, keltett feltűnést.

francia irodalmi kapcsolata is. A Tharaud fivérekkel⁸⁵ való találkozása, levelezése és az ennek nyomán született sajtóhírek egy változó előjelű irodalmi kapcsolatáról adnak hírt, a francia szerzőpáros *Sáron rózsája* című regényének eredetiségét pedig kétségesse teszik.

A francia írópáros magyarországi látogatása után két könyvet jelentet meg, *A kereszt árnyékában* címűben őszinte érdeklődést mutatnak a magyarországi zsidók iránt,⁸⁶ zsidóbarát híreket azonban megcáfolják az *Amikor Izrael király* című antiszemita pamfletjükkel.⁸⁷ Ezt követően jelenik meg a magyarországi zsidóságról szóló újabb regényük, a *Sáron rózsája*, Ujvári Péternek szóló ajánlással, mely elégtételt szolgáltat a sérelmekért. Az Esti Kurír ebből az alkalomból készít interjút Ujvárival, „a legexponáltabb” magyar zsidó íróval. Az interjúban Ujvári elmondja, hogy a Tharaud fivérek magyarországi útjuk alkalmával fölkeresték őt, de visszatérve Párizsba, bár nagy szolgálatot tettek magyarbarátságukkal, beálltak a magyarországi zsidóság ellenségeinek táborába, irodalmi sikerüket elhomályosította politikai tévedésük. Új könyvük ajánlása megtisztelő – mondja az interjúban az író –, „ma már ismét csiszolt és tiszta szemlélettel nézik a magyar zsidóságot, szeretettel nyúlnak a témához, úgy, ahogy én beszéltem nekik azokról a furcsa kis zsidókról, akik most életre ébrednek a regény lapjain”.

Ujvári és a Tharaud fivérek kapcsolatát Ujvári László *A mécs mellett* ihlető hatásának szemszögéből vizsgálja, a *Sáron rózsája* című regény dedikációjának – „A mi barátunknak, Ujvári Péternek, aki élte a jesivák életét” – háttérét mondja el.⁸⁸ A lelkesült elismerés feledteti a könyv szokatlan ajánlásának igazi háttérét – írja. A francia írókkal való kapcsolat 1912-ben kezdődött, a Tharaud fivérek által tervezett regény körvonalai az Ujvári Péterrel folytatott és lejegyzett beszélgetések, majd levélváltások során alakultak ki. Jean Tharaudnak az Ujvári László cikkében idézett levele kérdések sorozata, jelenelek, érzések, zsidó szokások leírását várja az írótól. Ujvári László szerint apja két kézzel ad a nagy szellemek szelíd önzetlenségével, lélekelemzést, konkretizált tényeket küld Párizsba, és a *Sáron rózsáját* a szerzők teleszővik *A mécs mellett* motívumaival.⁸⁹

Ujvári Péter utolsó napjaiban újságíró barátja, Márkus Aladár a hitközséget vádló írást közöl, felelősség terheli őket az író sorsa miatt, aki sosem számíthatott támogatá-

⁸⁵ Jérôme THARAUD (1874–1952) és Jean THARAUD (1877–1953) említett művei: *L'ombre de la croix*, 1917 (ford. ECKHARD Sándor, *A kereszt árnyékában*, Bp., Pallas, 1921), *Quand Israël est roi*, 1921 (Amikor Izrael király), *La rose de Saron*, Paris, Plon, 1927. – Lásd még SZÜCS Stefánia, *A Tharaud testvérek*, Pécs, A Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Francia Intézetében készült dolgozat, 1940.

⁸⁶ SZABOLCSI, i. m., 160–161.

⁸⁷ *A magyarbarát Tharaud fivérek megbánták antiszemitizmusukat a magyar zsidósággal szemben*, Esti Kurír, 1927. július 14., 4; *Elégtételt szolgáltatott az antiszemita Tharaud fivérek a meghurcolt magyar zsidóságnak: Zsidóbarát könyvet írtak, amelyet Ujvári Péternek ajánlva jelentettek meg. Az Esti Kurír cikke Tharaudékról és Ujváriról*, Országos Egyetértés, 1927. július 21., 10; Jean GOSS, *Noel Sabord híres francia kritikus vezércikkben méltányolja Ujvári Péter irodalmi működését*, Országos Egyetértés, 1927. augusztus 4., 12 („Párizsban feltűnést keltett ez a dedikáció, mert az idegen irodalom megbecsülésének olyan példája ez, amilyenre ritkán hevül a francia büszkeség”); *A Tharaud testvérek Máramarosban; Aberdamm Simon galíciai származású párizsi újságíró kalauzolta őket: Két antiszemita újságíró műhelyitkaiból*, Új Kelet, 1923. június 9., 5.

⁸⁸ UJVÁRI László, *A jesivától a francia irodalomig*, Múlt és Jövő, 1931. május, 184–185.

⁸⁹ A regény cselekménye számtalan rokon vonást mutat Ujvári regényével, SZÜCS, i. m., 35.

sukra.⁹⁰ Ujvári Péter, a halk szavú, finom írásművész, a zsidó sajtó ismert újságírója, a magyarországi zsidóság kulturális életének kimagasló szellemi vezetője csontig lesóványodva, gyomorvérzéssel fekszik a zsidó kórházban. Márkus, aki rendszeresen bírálja és vádolja a pesti hitközséget zsidótlansága és az anyagi ügyek hűtlen kezelése miatt, Ujvári halála után ismét visszatér arra, hogy hiába próbálta a hitközség lelkiismeretét fölébreszteni,⁹¹ meg sem látogatták a haldokló író, irgalom nélkül hagyták elpusztulni. Ujvári elérte mindazt, amit zsidó író sorsa megenged, nyomort, kórházi ágyat és dízsírhelyet. Halála után terjedt el a hír, hogy a hitközség főkönyvtárosává akarták kinevezni – írja Márkus.

Halálhírét több lap is közli, rövidebb-hosszabb hírben. Az Esti Kurír többek között téves életrajzi adatokat közöl róla, de részletesen tájékoztatja az olvasót az egész életében gyomorbajjal küszködő író utolsó szenvedéseiről. „Ujvári a szó teljes értelmében nyugat-európai gondolkozású, haladó szellemű ember és író volt” – olvassuk a temetése időpontja közlésével befejeződő cikkben.⁹²

Az Országos Egyetértés, félretéve a föltehetően a lexikon körüli munkálatokkal kezdődő elhidegülést a lap és az író között, hosszú cikkben értékeli Ujvári pályáját. „Mint író kitűnt fantáziája gazdagságával, a zsidó történelem alapos és nagy ismeretével és jellegzetesen gazdag, színes és pompázó magyar stílusával. Mint ember, egyike volt a cion eszme legrégebb magyarországi híveinek és munkásainak.”⁹³

Az Egyenlőség Ujvárirra emlékező cikke nem a nekrológok hivatalos hangján szól. Faragó Sándor a pozsonyi, érsekújvári, kassai tanítványok nevében adózik a mester – az író és újságíró – emlékének, aki a szlovenszói kávéházakban csüggedő társai között mindig tele volt reménnyel, életkedvvel, tervekkel. Humorral és bölcsen viselte betegségét, harag nélkül, megbocsátó szeretettel, de időnként csípős gúnnyal beszélt embertársairól. Gárdonyi, Mikszáth, Tömörkény, Móricz alakjaihoz hasonlítja Ujvári hőseit, „első-sorban zsidó alakokat rajzolt, megcsinálta azt, ami hiányzott, derűs de éles színekkel elének vetítette azokat a figurákat, akiket nagyjaink nem vettek észre vagy nem akartak észrevenni.”⁹⁴

Ujvári temetésén özvegye és három gyermeke, László, Imre, Magda, az író tisztelői és hívei veszik körül a koporsót. Fischer Gyula főrabbi búcsúztatja az író, a koporsót az újságírók Jókai-leple, az Újságírók Egyesülete és az Esti Kurír koszorúja borítja. Szabolcsi Lajos a pesti hitközség, Patai József az IMIT, a zsidó írók, a zsidó sajtó és a Pro Palesztina Szövetség, Peterdi Andor a közelebbi barátok nevében mond búcsúbeszédet. Ujvári Pétert dízsírhelyen helyezik örök nyugalomra.⁹⁵

Patai József búcsúztatója többször is megjelenik a sajtóban. Ujvári hármas – az író, a zsidó, a magyar – tragédiájáról beszél. A zsidóság küzdelmes életének, keserű humorá-

⁹⁰ [MÁRKUS Aladár], *J'accuse!...*, Új Út, 1931. január 1., 3–4.

⁹¹ [MÁRKUS Aladár], *Ujvári Péter*, Új Út, 1931. március 1., 5–6; 1933. január, 5.

⁹² *Meghalt Ujvári Péter író*, Esti Kurír, 1931. január 18., 4.

⁹³ *Ujvári Péter meghalt*, Országos Egyetértés, 1931. január 23., 10.

⁹⁴ FARAGÓ Sándor, *Ujvári Péter*, Egyenlőség, 1931. január 24., 5.

⁹⁵ *Ujvári Péter temetése*, Zsidó Szemle, 1931. január 23., 4; Múlt és Jövő, 1931. február, 74.

nak, öngúnyának írója lett, ha nem magyarul születnek művei, Solem As, Sólem Áléhem,⁹⁶ Zangwill, a zsidó irodalom csillagjai között lehetne a helye. A zsidó írók és a zsidó sajtó hálájával búcsúzik Ujváritól, és leteszi koporsójára az Olajfák hegyéről, a próféták szent földjéről való maroknyi földet, amiről csak álmodhatott, de amit nem láthatott: „Álmodj a zsidó újjászületésről, melyben újjászületik a te poézised is a Biblia feltámadt nyelvén.”⁹⁷

Ujvári temetésének napján kelt Holder József írása, aki a közeli barát fájdalmával, személyes hangú soraival búcsúzik, és értékeli Ujvári Péter jelentőségét a magyar irodalomban. Azokkal ellentétben, akik a magyar és a zsidó irodalom nagyjaihoz hasonlítják, számára az író Ujvári Péter volt, emberként, zsidóként és ragyogó magyar stílusú íróként is egyéniség. „Meglátásaiban, az ősrégi kultúrából sarjadzó és saját kifinomult ízlése szerint megalkotott modern formáiban. Ősi tradíciókban gyökeredző és a progresszív világfelfogásban kibontakozó életfilozófiájában. Nagy, hosszú lélegzetű regényeiben, mesteri keretű novelláiban, ezerszámra menő, okosabbnál okosabb cikkeiben.”⁹⁸

A Szabó Imre szerkesztésében megjelenő Kelet Népe különszámot szentel Ujvári Péter emlékének.⁹⁹ Pályájának rövid áttekintését Szabó Imre írta, írói munkásságát így értékeli: „A magyar ajkú zsidók legnagyobb tollforgatója távozott Ujvári Péterrel. Nem egyedül írásainak esztétikai és szellemi hatalma tette a nagyságát, alakjainak megdöbbentően találó jellemzése, a filozofikus emelkedettség, a választékosan, olykor leheletesen finom stílus, szatírájának egész egyedül való játékos szelídsége, drága humora.”¹⁰⁰

A Kelet Népe 1931. április 20-i száma, egyedülként a sajtóban, megemlékezik Ujvári halálhírének külföldi visszhangjáról is. „A nagy magyar-zsidó író életét és munkásságát egyforma elismeréssel méltatták mindenütt, és az egyetemes zsidó kultúra fájdalmas veszteségeként emlékeztek meg a magyar-zsidó irodalom legnagyobb elhunytáról. Varsótól Jeruzsálemig és Londontól New Yorkig a jiddis és héber nyelvű sajtó kegyelettel adózott Ujvári Péter emlékének. Legutóbb a Vilner Tog, az európai progresszív zsidóság legtekintélyesebb jiddis lapja közölt tárcát Ujvári Pétertől.”¹⁰¹

Az IMIT Ujvári Péter emlékének szenteli 1931. február 25-i ülését.¹⁰² Peterdi Andor szavaiból kibontakozik a barát, az író, az újságíró, az ember teljes portréja. „Ennek a

⁹⁶ Solem As (1881–1957); Sólem Áléhem (1859–1916).

⁹⁷ *Búcsú Ujvári Pétertől*, Zsidó Szemle, 1931. január 23., 5; *Ujvári Péter hármasságának tragikuma*, Országos Egyetértés, 1931. január 23., 10; azonos címmel, *Patai József gyászbeszéde az IMIT és a zsidó sajtó nevében* alcímmel, Múlt és Jövő, 1931. február, 43.

⁹⁸ HOLDER József, *Ujvári Péter*, Zsidó Szemle, 1931. január 23., 4.

⁹⁹ Szabó Imre (1883 [1882?–]1958) Ujvári nővérének fia. A Kelet Népe című irodalmi, kritikai és közgazdasági havi szemle szerkesztője Kolozsvárott. Az Ujvári Péter-szám az első évfolyam második száma, 1931. február 20. – Az emlékszáma közli Ujvári László Szabó Imrének írt, apja utolsó óráiról beszámoló, meleg hangú levelét is, mely a közeli családi kapcsolat szép dokumentuma. SZABÓ Imre *Péter és a rebecen* című visszaemlékezése Ujváriról személyes emlékeket elevenít föl, Új Kelet, 1922. május 20., 6; Új Út, 1934. október, 16–17.

¹⁰⁰ Kelet Népe, 1931. február 20., 129.

¹⁰¹ *Ujvári Péter emlékezete*, Kelet Népe, 1931. április 20., 264.

¹⁰² Az IMIT Ujvári Péter emlékének, Zsidó Szemle, 1931. február 15., 15; Múlt és Jövő, 1931. március, 121.

költőnek a tolla alatt poraiból támadnak fel a régi zsidó negyedek figurái, föléled a bánatuk, örömük, dévajkodnak, tréfálkodnak, siralmaikkal, szenvedéseikkel felénk zokognak, egyszóval élénk táru az egész zsidó élet a maga kimeríthetetlen lelki gazdagságával és fényével. [...] Ha mesélt, akkor egy anyagi lélek érzékenysége muzsikált lelkében, de amikor a publicista hangján szólalt meg a napi sajtó homlokzatán, kemény volt, mint a gránit, rendíthetetlen a hitében, bölcs és meggondolt az események fölött való ítélkezésében. [...] Ki tudja, hogyha Ujvári Péter történetesen ott születik, valahol a föld egy olyan foltján, ahol millió és millió emberhez áramlik a zsidó teremtmény szellem, ahol van zsidó sajtó, ahol van zsidó könyvfogyasztás, ahol van zsidó szellemű közvélemény, akkor ez a mi küzdő íróársunk hétországra szóló hírnévvel jólétben és megbecsülésben élhetett volna. De itt nálunk, ahol erényszámba veszik azt, aki zsidó mivoltát ügyesen leplezni tudja, az Ujvári Pétereknek nem lehet más a sorsuk.”¹⁰³

Ujvári halála után a Múlt és Jövő egymást követő számaiban jelennek meg a róla szóló cikkek és írásai, utolsó, a folyóiratnak küldött novellája, *Ha éhes a zsidó, énekel*,¹⁰⁴ *Az angyalok és szentek nevében*¹⁰⁵ egy részlete, a *Mózes élete* bevezetője.¹⁰⁶

Ujvári László a Múlt és Jövőben közölt cikke a *Napok és esztendőök* önvallomás mellett újabb forrás Ujvári írásainak hátteréhez.¹⁰⁷ Fölelevenít néhány olyan eseményt apja életéből, melyet történeteiben megfogalmazott, vagy megemlít néhány olyan alakot vagy epizódot, melynek ismeri a modelljét.

Ujvári László visszaemlékezése szerint *A nagynevű dízsírhelyet kap*¹⁰⁸ című novellában Bródy esetét írta meg, aki maga beszéli el, hogyan adta el dízsírhelyét a Szentegyetnek.¹⁰⁹ Ujvári története a Kleinmann tanítóról szóló novellafüzér része, a hősnek születésnapjára ajándékként dízsírhelyet ajándékozik a közösség. A Bródy-eset Ujvári-feldolgozása így hangzik: „Ne tékozzáljék el a *Chevra*¹¹⁰ vagyonát. Aztán legyenek ösztintek, hogy én ötvenéves lettem, az nem ér meg önöknek négyszáz koronát. Kettőt talán megérne, de négyet nem ér meg. Urak, mondok valamit. Csináljunk egy üzletet. Eladom a síromat. Négyszázat ér, de maguknak kétszázért adom.”¹¹¹

Ujvári László apja írásművészete egyik jellemzőjének tartja, hogy saját élményeit fölismérhetetlen figurák mögé rejtőzve írta meg. Példaként Petri Artúrral való kapcsolatát említi. Petri két nagy szenvedélye a sorsjegy és Ujvári Péterhez való ragaszkodása volt.

¹⁰³ PETERDI, i. m.

¹⁰⁴ Múlt és Jövő, 1931. február, 44–49.

¹⁰⁵ Múlt és Jövő, 1931. március, 86–88.

¹⁰⁶ Múlt és Jövő, 1931. április, 127–129.

¹⁰⁷ UJVÁRI László, *Percek apám életéből*, Múlt és Jövő, 1931. április, 149–151.

¹⁰⁸ Új Kelet, 1921. november 23., 2–3.

¹⁰⁹ BRÓDY Sándor, *Zsidókról*, Fehér Könyv, 1915. „...a sok költség rám nézve sem nem hasznos, sem nem kíváncsi, mert ha igazán eltemetnek, valóban nem tudom élvezni a temetésemet. [...] bizonyos summáért, amelyet most még az életemben megkapok, lemondtam a drága temetésemről.” A „szigorú zsidók” pénz és levelet küldtek válaszként: „itt a pénz, de azért ne féljek, ha rákerül a sor, eltakarítanak, ahogy illik.”

¹¹⁰ Szentegyet.

¹¹¹ Új Kelet, 1921. november 23., 3; Új Út, 1932. május, 19–20. – Ujvári László leírása szerint az Ujvári-novella másképp végződik, mint az írásnak e két helyen megjelent szövege.

A százezer forintos várható főnyereményt újra és újra elosztotta különféle célokra, Ujvári neve mellé tízezer forintot írt be a hosszú listába. De egy alkalommal valamiért megbántódott, törölte barátja nevét a könyvelésből, ezért viszont bántotta a lelkiismeret, és ismét beírta nevét és a neki járó tízezret. Ennek az esetnek Ujvári-történetévé való átfogalmazására Ujvári László egy példát ismer, a *Ha éhes a zsidó, énekel* című novellát. Az epizód a *Földanyánk lovagjai* című regény humoros-komikus betétje is, és van másik feldolgozása is, mely a leghűségesebb változata az eredeti történetnek.¹¹²

Ujvári László arra is elmond egy példát, hogyan azonosult apja saját figuráival, és játszotta el ő maga novellahősnének esetét. *A modell* című novella¹¹³ főhőse elveszti váratlan szerencsének köszönhető remek állását, amikor próféta külsejét a jólét következményeként fokozatosan megváltoztatja, a festő számára a modell hasznavehetetlenné válik. Ujvári László elbeszélése szerint apjáról Bokros Birman Dezső formált portrét, és Ujvári, aki fényképeket sem igen készíttetett magáról, a szobrásznál meglepő kitartással ült modellt. Egy idő után azonban nyakszirtjén nőtt művészies hajfürtjeit fésülni kezdte, majd lányát kérte, hogy rövidítse meg a fürtöket, és elárulta családjának, a szobrászt akarja megrézfálni ezzel. A mester türelmesebb volt a novella festőjénél, kívárta, míg a prófétafürtök ismét megnőnek, és befejezte a portrét.

Ujvári halála után köztudottá válik, hogy két nagy utazókosarat megtöltő irodalmi hagyatékában számos kiadatlan mű hever. Nem akad olyan hivatalos testület vagy kulturális intézmény, mely vállalkozna a kéziratok kiadására. Az író özvegyével folytatott beszélgetés¹¹⁴ egyéb részleteket is megvilágít. A *Mózes élete* című mű az egyik nagy zsidó intézmény birtokában kiadásra vár, de a megjelenés késik. Ujvári utolsó irodalmi vállalkozása, az első világháború zsidó hősi halottai lexikonjának terve összeomlott, a nélkülvő család lakásának teljes berendezését, az író dolgozószobáját is, elárverezték. Anyagi helyzetük azóta sem változott, az író özvegye fiaival együtt mégis elhatározza, hogy az olvasók irodalomszeretében bízva sajtó alá rendezi és kiadja a hagyatékot. A kiadandó művek megrendelésére felhívással fordulnak a zsidó olvasóközönséghez. Az első kötet *A mécs mellett* című regény, mely könyv alakban még nem jelent meg, mert mindeddig „nem akadt magyar könyvkiadó, aki egy ízig-vérig zsidó regény propagálására mert volna vállalkozni” – mondja Ujvári özvegye. A regény Ujvári László és Imre gondozásában és bevezetőjével megjelent,¹¹⁵ de újabb kötetek nem követték a család vállalkozását.

Ujvári írói pályájáról a regény bevezetője a leggazdagabb forrás, annak ellenére, hogy sajnálatos módon nem mindig közöl pontos adatokat, melyek a hiányos vagy bizonytalan életrajzi mozzanatokat kiegészíthetnék, a művek megjelenésére vonatkozó kérdéses vagy ellentmondó forrásokat megnyugtatóan eldönthetnék. Ujvári fiai elfogulatlan pályaképet

¹¹² A *Figurák* című sorozat egyik epizódja, Új Kelet, 1921. augusztus 25., 5.

¹¹³ Egyenlőség, 1916. február 6., 14–16; február 13., 13–15. – Ujvári, fia visszaemlékezése szerint, több száz novellájából mindig ezt választotta, ha vidéki felolvasóestekre hívták meg.

¹¹⁴ *Beszélgetés Ujvári Péter özvegyével, aki megkezdi az elhunyt nagy író irodalmi hagyatékának kiadását. A közeljövőben már megjelenik az első kötet: A mécs mellett című hatalmas regény*, Zsidó Szemle, 1931. május 1., 12. – A cikk mellett a regény előfizetési felszólítása.

¹¹⁵ Lásd a 3. jegyzetet. UJVÁRI László és Imre bevezetője 1931. szeptemberében kelt.

szeretnének fölvezetni apjukról, és életművét mások tárgyilagos értékelése alapján elhelyezni a magyar irodalomtörténetben. A családi függőség és a gyöngéd érzelmi kapcsolat a szemérmesség gátját veti a fiúk elé, de mégsem hallgattatja el őket. Ennek a belső vívódásnak van egy korábbi dokumentuma is, mely talán előgyakorlat volt ahhoz, hogy az író halála után az életműkiadásnak tervezett sorozat első és egyetlen kötete elé megírják az apjukról szóló előszót.

Ujvári halála előtt fél évvel Ujvári László nyílt levélben fordul Ignótus Pálhoz, válaszként az Esti Kurírban közölt, Hankiss János és Juhász Géza franciául megjelent magyar irodalomtörténetét bíráló cikkére.¹¹⁶ Ignótus Pál az irodalomtörténeti értékelés leplezetlen szempontját bírálja: „a magyar írók legkiválóbbjai fajmagyarok, s a zsidókat ebben az irodalomban csak alárendelt jelentőségű helyek illetik meg. [...] a zsidóságot nem felekezeti, hanem ’faj’, tehát eredet szerint büntetik.” A zsidó írók sora hiányzik a külföld számára készült kézikönyvből, a magyar irodalom egy részének elsikkasztását Ignótus Pál az irodalomtörténet meghamisításának, a magyar értelmiség elleni orvátadásnak tartja. Többek között Ignótus belletrisztikáját és kritikusi működését is elhallgatják, „...gyávaság lett volna az apámat ért sérelmet szeméremből kihagynom”.

Ez a mondat készíti Ujvári Lászlót arra, hogy nyílt levélben válaszoljon Ignótus Pál cikkére. Ujvári László az „irodalmunk nagyszerű öreg Ignótusát” ért sérelemnél fájdalommasabbnak érzi Ujvári Péter agyonhallgatását, kilép a kínos hallgatásból („csak azért, mert restellünk vérbeli kapcsolatok elfogultságának látszatába keveredni”), és apja védelmére kel. Ignótus Pál nem kéri számon Ujvárit, ahogy számon kér jó és rossz írókat a bírált könyv szerzőitől, holott Ujvári Pétert a zsidó irodalom nagyjaihoz, Nordauhoz,¹¹⁷ Zangwillhez, Sólem Áléhemhez, Solem Ashoz, magyarországi kritikusai Mikszáthhoz, a francia Tharaud fivérek pedig Dickenshez hasonlítják. Ignótus Pál, a hivatásos kritikus, nem gondolt még arra, hogy számon kellene tartani Ujvárit, aki húsz regényével, sok száz novellájával „egész különleges szint vitt be a magyar irodalomba”. Talán családi tradíciót követ, hiszen az öreg Ignótus, kritikusként és a Nyugat főszerkesztőjeként is elhallgatta Ujvárit, negyvenéves írói pályája alatt egyetlen méltatás sem jelent meg róla a folyóiratban. A magyar zsidó asszimiláció eredménye az az irodalompolitika, amely nem akar tudomást venni zsidó író zsidó szellemű munkásságáról. Ezzel szemben a nem zsidó irodalmi fórumokon nincs ilyen agyonhallgatási tendencia. Gyulai Pál lapjában Riedl Frigyes oldalakon keresztül méltatta és bírálta Ujvári regényét, a zsidó Ignótus viszont csak szóban nyilatkozott róla elismerően, de ezt a véleményét sosem írta meg. „Nyilván zsidó író nem méltathat a Nyugat, mert így is állandóan az elzsidósodás vádjától félt, és Ignótus is egész életében a sárga folttól reszketett, ettől akart untalan szabadulni, és ez elől futott hatvan esztendőn át, és talán csak azért nem keresztelkedett meg, mert ilyet is csak egy zsidó csinál. [...] Az igazi zsidó regényt, amely a meztelen zsidó életet adja, amely a zsidó népi sajátosságokat fedi fel, és a hamisítatlan néplelket szövel-

¹¹⁶ HANKISS János, JUHÁSZ Géza, *Panorama de la littérature hongroise contemporaine*, Paris, 1930; IGNÓTUS Pál, *Francia könyv a magyar irodalomról*, Esti Kurír, 1930. július 18., 5–6; UJVÁRI László, *Apák védelmében: Levél a fiatal Ignótushoz*, Zsidó Szemle, 1930. július 31., 5–6.

¹¹⁷ Max Nordau (1849–1923).

tatja meg, és takaratlanul szembe mer nézni társadalmi problémákkal, most már nemcsak a Nyugat kritikai rovatában nem találni, de nem találni a kiadóvállalatok kiadványai között sem.” Ez a speciális irodalmi körtünet a világ egyetlen irodalmában sem létezik. Zangwillt nem tagadják meg az angolok, Max Brodot számon tartják a németek, Edmond Fleget¹¹⁸ nem sikkasztják el a francia kritikusok. „A világon mindenütt tisztában vannak azzal, hogy egyenesen hiányos volna annak a nemzetnek irodalma, amely nem tudná teljes képét adni az egész ország társadalmi életének, amelybe éppúgy beletartoznak a zsidók, mint a nem zsidók. A magyar zsidóság életét Ujvári Péter dolgozta fel írásaiban, nem lehet hát teljes az az irodalomtörténet vagy irodalmi beszámoló, amely nem adja meg neki az őt megillető helyet, ahogy Móricz Zsigmond vagy Gárdonyi paraszttájak is élni kell. Egy olyan írónak az elhallgatása tehát, aki egy jellegzetes társadalom teljes korrajzát adja, szerintem nem jelent kevesebbet, mint semmibevevését annak a népközösségnek, amelynek megszólaltatója. És mindenesetre jelenti az irodalomtörténet valóságának megmásítására irányuló törekvést.” A cikk vége keserű főhajtás az őszintén nagyra becsült Ignotus név előtt, és vágás Ignotus Pál felé. Ignotus Pál apjánál nyíltabb, vitázik a zsidókérdésről, meg is keresztkedett, remény van tehát arra, hogy „a jövőben éppoly figyelemben fogja részesíteni a zsidó irodalmat is, mint a régi, született keresztények, és nem mint a féllasszimilációban megbúvó zsidók” – zárul az írók fiai közti véleménynyilvánítás.

Az apák védelmében (is) íródott cikkek mellett érdemes megemlíteni Komlós Aladár néhány hónappal későbbi kritikáját is a szerzőpáros francia nyelvű magyar irodalomtörténetéről.¹¹⁹ Komlós kiegészíti az Ignotus Pál és Ujvári László cikkében főlvázolt helyzetképet a magyar irodalomtörténet-írás és a magyarul író zsidó írók kapcsolatáról, ugyanakkor egy korábbi példája annak, hogy Komlós sürgeti a magyarországi zsidó irodalomtörténet megírását.¹²⁰ A zsidó írók megbecsüléséért a zsidóságnak kell tennie valamit, kötelességük megírni a zsidók történetét, alkotásuk jelentőségét a magyar irodalomban, az elmúlt évszázad szellemi történetét, bár aki hozzáfog a munkához, darázs-fészekbe nyúl. „A zsidó írók rangsorát ugyanis egyfelől az antiszemitizmus homályosítja el, másfelől azonban épp a zsidó sajtó sajátos fénytörése. Mint ahogy a magyar irodalomtörténet tárgyilagosságát a magyar hivatalosság veszélyezteti, úgy a zsidó irodalomtörténetét a felekezeti hivatalosság.” A Komlós-cikk ugyan nem említi Ujvári nevét, de a jelenség, melyet megfogalmaz, az Ujvári-életmű tragikus sorsának is háttérrel jár.

A mécs mellett posztumusz megjelenését kritikák követik. Személyes hangú írás jelenik meg a Zsidó Szemle hasábjain, minden bizonnyal a szerkesztő, Schönfeld József

¹¹⁸ Max Brod (1884–1968); Edmond Fleg (1874–1963).

¹¹⁹ KOMLÓS Aladár, *A zsidó író és a halhatatlanság*, Egyenlőség, 1930. november 15., 14.

¹²⁰ KOMLÓS későbbi, ismert és többször idézett cikke: *Egy megírandó magyar-zsidó irodalomtörténet elé*, Libanon, 1936, 2–7. – KARDOS Pál a Hankiss–Juhász könyvről szóló bírálatában is a zsidóság mulasztásáról ír: „...a magyar zsidóság, amelynek annyi kiváló írója és irodalomtörténet-írója van, még maga sem tisztázta a maga szerepét a magyar irodalomban. [...] önmaga iránt való kötelessége, hogy [...] megírassa 'A magyar zsidóság szerepét a magyar irodalomban'.” K. P., *Az új magyar irodalom és a zsidóság: Mit kell tudnia a külföldnek a magyar zsidó írókról és a magyar zsidó olvasóközönségről?*, Múlt és Jövő, 1930. szeptember, 323–325.

tollából,¹²¹ a kötet megjelenéséről rövid hírt ad a Múlt és Jövő is, a regénnyel korábban a folyóiratban megjelent Ujvári László-írások már foglalkoztak.¹²²

A keresztény sajtó tekintélyes napilapja, a Magyarország húsvéti száma közli Dóczy Jenő kritikáját, a „zsidó génusz [...] melyről nálunk igen kevesen tudnak” egy újabb alkotásáról.¹²³ Jelentős kritika ez, tárgyilagosan értékeli a zsidó író művét, párhuzamba állítja Hatvany Lajos korábban megjelent családregejéjével,¹²⁴ kitér arra a kérdésre, miért hallgatja agyon a sajtó a zsidó írók műveit. „Az ok, amiért itthon agyonhallgatták vagy agyba-főbe verték [Hatvany regényét], elég nyilvánvaló. Az irodalmi kritika nálunk még ma is túlnyomólag zsidó kézben van, és ez a kéz nem bír a legkisebbke babérágot nyújtani egy olyan írónak, aki leplezés nélkül, őszinte realizmussal ábrázolta a zsidó világot.” Dóczy ezt érthetőnek találja, de érthetetlen, hogy agyonhallgatják Ujvári posztumusz regényét, melyben olyan szép képet hagyott „hagyatéku a magyar zsidóságról, hogy büszkének lehetnének rá, ha az ilyesmivel büszkélkedni tudnának”, de úgy látszik, nincs ínyükre sem a kíméletlen realizmus, sem az idealizmus, „amely a zsidó faj és felekezet faji és felekezeti, törzsi különállásából folyó sajátságokat teregeti ki”. Ujvári a mécs szelíd lángja mellett a kispolgárinál is szerényebb és szegényesebb falusi hitközség csendes eseményeiről, egyszerű világáról ír a humor derűs, meleg színeivel. Ugyanazt teszi a zsidók világával, mint Jókai, Baksay, Gárdonyi és a fiatal Mikszáth a magyar paraszttal. „Szép ez az Ujvári Péter könyve, kedves, finom falatú szívtáplálék, csupa mosolyos derű, még a szegénységre, a szenvedésre is valami békés, megbékélt hangulatköntöst tud adni, ami hitből, reménységből és a derűs lélek napsugaraiból van összeszöve.” A kritika végén Dóczy visszatér a Hatvany- és Ujvári-regény értékükhöz méltó fogadtatására. „Hogy Hatvany könyvét – irodalmi jelességén fölül – annakidején olyan méltánnyal fogadtuk, mint most az Ujvári Péter regényét is, ennek főleg az az oka, mert a zsidó szellem mind a kettőben szabadon nyilatkozik meg, kendőzőszerek és álarcák nélkül. És meggyőződésünk szerint az se véletlen, hogy épp e két munka irodalmilag belső értékükben is annyira fölötte áll a többieknek. Hiába, a faji szellem nagy alkotóerő. S akkor van igazán alkotó kedvében, ha röptében semmiféle kötelék nem korlátozza.”

*

Ujvári életében és műveinek sorsában nem valósul meg, amit annyi átérzéssel fogalmaz meg elbeszéléseiben és regényeiben: a közösség biztonságot nyújt és gondoskodik tagjairól.

Az Egyenlőségben megjelent legutolsó Ujvári-írások megrázó módon fogalmazzák meg az elhagyatottság és a nincstelenség érzését. Reb Tojvie Krach hitelbe szeretne

¹²¹ SCH. [SCHÖNFELD József], *A mécs mellett: Ujvári Péter posztumusz regénye*, Zsidó Szemle, 1931. november 27., 7.

¹²² TISBI Illés, *Ujvári Péter: A mécs mellett*, Múlt és Jövő, 1931. december, 412.

¹²³ DÓCZY Jenő, *Egy magyar-zsidó regény*, Élet és Irodalom, Magyarország, 1932. március 27., 28. – Lásd még *Könyvekről és írásokról: Amiről a zsidó sajtó hallgat...*, Új Út, 1932. május, 15.

¹²⁴ *Urak és emberek*, Bp., Génusz, 1926.

vásárolni az angrosszista¹²⁵ Nussbaumnál, és a maga nyomorúságánál jobban szánja őt, mert nem lágyul meg az Írás szavaira sem. „Benne van a Tórában: és ne keményítsd meg a szívedet, és ne szorítsd össze a te kezedet a te testvéred előtt, aki nélkülöz, hanem nyisd meg, nyisd meg a te kezedet őelőtte, és annyit kölcsönözz neki, amennyit az ő szüksége, amiben szenved, elkövetel.”¹²⁶

A félelem nélkül fogadott szegénység, az emberi méltóság megőrzésébe és a minden helyzetben lehetséges újrakezdésbe vetett hit szólal meg utolsó, életében megjelent írásában: a csőd nem tudja leteperni a Farkas családot, a szegénységet nem tévesztik össze a szennyyel, az anyagi romlást az erkölcsi romlással.¹²⁷

¹²⁵ Nagyban árusító (en gros).

¹²⁶ *Nyisd meg, nyisd meg a te kezedet*, Egyenlőség, 1930. július 26., 10–11.

¹²⁷ *Farkasék új életet kezdenek*, Egyenlőség, 1930. október 25., 16–17.